

ŚWIADECTWO PISM O JEZUSIE W EWANGELII JANOWEJ

Testimony of the Scriptures about Jesus in the Gospel of John

Abstract. The subject of the present study is the words of Jesus presented in John 5:39: “You search the Scriptures because you think that in them you have eternal life; and it is they that bear witness about Me.” A larger apologetic speech of Jesus constitutes the immediate context of this statement; within the structure of the Fourth Gospel this discourse follows the description of the healing of the paralytic at the Bethesda Pool (cf. John 5:1-47). The monologue is the response of Jesus to certain Jews who strongly objected to his activity during the Sabbath day and to Jesus’ likening himself to the Father. Exchanging arguments in his own defence, Jesus quotes the testimony of the Scriptures. Investigation of the Old Testament texts clearly points to Jesus, and thus His claims to take action on a holy day are fully justified.

Key words: the Gospel of John, Jesus, Jews, testimony, Scriptures

Słowa kluczowe: Ewangelia Jana, Jezus, Żydzi, świadectwo, Pisma

Temat świadectwa (gr. μαρτυρία, hebr. עֵד) zajmuje szczególne miejsce w Janowej Ewangelii. W prologu księgi (por. J 1,1-18) wspólnota umiłowanego ucznia składa świadectwo o Przedwiecznym Słowie Boga, które stało się

Ciałem (por. 1,14). O Jezusie Chrystusie Słowie Wcielonym świadczą nadto Jan Chrzciciel (por. 1,7n.15.32.34; 3,26; 5,33), kobieta z Samarii (por. 4,39), dzieła (por. 5, 36; 10,25), Bóg Ojciec (por. 5,[32].37; 8,18), sam Jezus (por. 8,14.18), tłum na ulicach Jerozolimy (por. 12,17), Duch Święty (por. 15,26) oraz uczniowie (por. 15,27)¹. W jednym miejscu Ewangelii Chrystus stwierdza, że świadczy o Nim Stary Testament: „Badacie Pisma, ponieważ sądzicie, że w nich zawarte jest życie wieczne: to one właśnie dają o Mnie świadectwo” (5,39).

Cytowane słowa stanowią przedmiot niniejszego studium. Są niewielkim elementem mowy objawieniowej, skierowanej do Żydów (por. 5,19-47) po znaku uzdrowienia paralityka przy sadzawce Betesda (por. 5,1-18). Zgodnie z literacko-teologiczną koncepcją autora Janowego, znaki stanowią punkt wyjścia polemik, toczonych między Jezusem a Żydami. Polemiki powoli przeobrażają się w monologi (por. 5,19-47; 6,22-71; 10,1-21), te z kolei odłączają się od konkretnych sytuacji i kontekstu, by podjąć tematy bardziej wzniosłe i uniwersalne². Mowa apologetyczna w J 5,19-47 jest takim przykładem.

1. KONTEKST J 5,39

Kontekstem dalszym słów o świadectwie Pism (τὰς γραφάς) w J 5,39 jest bliżej nieokreślone święto żydowskie (por. 5,1), na które Jezus przybył do Jerozolimy, a które wypadło w szabat. W uroczystej oprawie podwójnie świątecznego dnia, nieopodal sadzawki Betesda przy Bramie Owczej, Rabbi z Nazaretu dokonał cudu. Mężczyźnie, sparaliżowanemu od trzydziestu ośmiu lat, nakazał wstać, wziąć swoje nosze i iść (por. 5,8). Widok człowieka, dźwigającego łożo w szabat, zwrócił uwagę Żydów, bezkompromisowych w swej wierności Prawu³. Ich reakcja była

---

¹ Por. Barrett, *John*, 133; Beutler, *Judaism and the Jews*, 126.

² Por. Mędała, *Ewangelia według świętego Jana*, 50.

³ Por. Salas, *Ewangelia wg św. Jana*, 66.

natychmiastowa. Po przesłuchaniu uzdrowionego wystąpili z oskarżeniem przeciw Jezusowi o naruszenie świątecznego spoczynku. Cudowna interwencja, w wyniku której chromy odzyskał pełnię sił fizycznych, nie zainteresowała stróżów Tory⁴.

Odpowiedź Jezusa na zarzut Żydów ewangelista ujął w formę mowy apologetycznej, która obejmuje odcinek 5,19-47. Początek tekstu sygnalizuje charakterystyczna dla stylu Janowego fraza: ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν (w. 19 oraz w. 24). Koniec mowy wyznacza pytanie retoryczne, skierowane do adwersarzy: jak mogą uwierzyć Jezusowi, skoro nie uwierzyli Mojżeszowi? (w. 47).

Uczeni dzielą J 5,19-47 na dwie części: ww. 19-30 i 31-47. Pierwsza część koncentruje się na temacie działania Syna na wzór Ojca, druga podejmuje temat świadectwa o posłannictwie Jezusa⁵. Żydom, sprzeciwiającym się łamaniu prawa dnia świątecznego, Jezus odpowiada: „Ojciec mój działa aż do tej chwili i Ja działam” (5,17). To oświadczenie należy odczytać w kontekście Rdz 2,2, gdzie jest mowa o odpoczynku Boga w dzień sobotni oraz w świetle żydowskiej interpretacji wskazanego tekstu. W kwestii aktywności Bożej Opatrzności przedstawiciele judaizmu nie byli jednomyślni. Część teologów dzieliła przekonanie, że Bóg, po ukończeniu dzieła twórczego, odpoczął dnia siódmego, a ponieważ Jego dzieło jest kompletne, szabat Stwórcy trwa aż dotąd. Innymi słowy, w sobotę Bóg nie podejmuje żadnych działań w świecie. Pojawiła się jednak trudność: czy Pismo Święte może mówić o aktywności Boga, skoro On zachowuje szabat?⁶

Reprezentanci drugiej opinii stali na stanowisku, że aktywność Stwórcy obejmuje także dzień świąteczny. Zaprzeszanie działania Bożej Opatrzności w szabat oznaczałoby kres wszelkiego życia na ziemi. Podstawą dla

---

⁴ Ten problem omawiam szerzej w artykule Nalewaj („Spór o szabat”, 79-91).

⁵ Por. Paciorek, *Ewangelia umiłowanego ucznia*, 313; Brown, *John*, I, 222-223. Lincoln (*John*, 200-209) traktuje ww. 19-47 jako całość dotyczącą dyskursu Jezusa na temat Jego relacji do Ojca, sądu i świadectwa.

⁶ Por. Beasley-Murray, *John*, 74.

tej interpretacji są liczne teksty rabiniczne, jak choćby: *GenR* 11,50; 10,12; *ExodR* 30,6.9; także Filon: *Cher.* 86-90; *Leg.* 1,5-6. Boża aktywność w siódmym dniu w sposób szczególnie obejmuje dwie życiowe sytuacje: narodziny i śmierć. Żydzi wierzyli, że Bóg jest jedynym dawcą życia (por. 2 Krl 5,7; 2 Mch 7,22-23). To On wyznacza początek i kres ludzkiej egzystencji oraz sprawuje sąd nad umarłymi⁷. Na zdecydowane oświadczenie Jezusa, że On działa dokładnie w ten sam sposób, jak Jego Ojciec, słuchacze wysunęli zarzut, że czyni się równym Bogu. Nie tyle więc złamanie szabatu, co chęć uzurpowania sobie Synostwa Bożego jest przedmiotem kontrowersji z *Ioudaioi*⁸.

Drugą część monologu, która stanowi bezpośredni kontekst J 5,39, przenika w całości idea świadectwa. S. Fausti⁹ zaznacza, że problematyka zawarta w 5,31-47 jest wciąż aktualna, a chodzi o świadectwo, świadków, przedmiot świadectwa i odbiorców świadectwa.

Świadectwo jest fundamentem relacji międzyludzkich. Świadectwo innych bądź skierowane do innych może mieć siłę ożywczą pod warunkiem, że jest prawdziwe i wynika z miłości. Jeśli jest fałszywe i wynika z egoizmu, może być śmiertelne. Przedmiot świadectwa w 5,31-47 odnosi się do fundamentalnej potrzeby każdego człowieka, jaką jest bycie synem umiłowanym przez Ojca¹⁰. Realizacja ludzkiej godności dokonuje się wówczas, gdy to podstawowe pragnienie osoby zostanie zaspokojone. Ignorowanie Bożej miłości równa się zamknięciu w kręgu własnego „ja”, samozadowoleniu, samorealizacji bądź szukaniu akceptacji siebie u innych. Świadcami prawdy, jaką Bóg umieścił w sercu człowieka, są Ojciec, Jego dzieła dokonane w Synu, Jan Chrzciciel oraz Mojżesz wraz z ca-

---

⁷ Brown, *John*, I, 216-217. Autor przytacza opinię rabiniego Jonatana (*b. Ta'anit* 2a), zgodnie z którą Bóg ma w swoim ręku trzy klucze i nikomu ich nie powierza. Są to: klucz deszczu, klucz urodzenia (por. Rdz 30, 22) i klucz powstania z martwych (por. Ez 37,13). Dla rabinów było oczywistym, że Stwórca używał tych kluczy nawet w szabat.

⁸ Por. Wróbel, *Antyjudajizm*, 224.

⁹ Por. Fausti, *Rozważaj i głoś Ewangelię*, 143.

¹⁰ Por. Fausti, *Rozważaj i głoś Ewangelię*, 143.

łym Pismem Świętym. Odbiorcami świadectwa są z kolei ci, którzy potrafią go słuchać w każdym miejscu i czasie. Ono ma moc poruszyć ich wolę i rozum. Otwarty umysł i szczerze serce są konieczne do przyjęcia i zrozumienia Syna świadczącego o miłości Ojca¹¹.

2. STRUKTURA TEKSTU J 5, 31-47

W opinii wielu uczonych perykopa 5,31-47 stanowi wyodrębnioną jednostkę literacką¹². Jej przewodnim motywem jest świadectwo (ww. 31-40) oraz skutki nieprzyjęcia tego świadectwa przez słuchaczy (ww. 41-47). Jezus w pierwszej części tekstu (ww. 31-40) akceptuje postawę adwersarzy, którzy wskazują, że świadectwo we własnej sprawie nie ma wartości. Wobec oskarżeń o łamanie szabatu i czynienie się równym Ojcu Jezus przedstawia świadków swojej „obrony”. Są nimi: Inny, Jan Chrzciciel, dzieła, Ojciec i Pisma. W drugiej części jednostki (ww. 41-47) Jezus kategorycznie oświadcza, że nie On będzie sędzią Żydów, ale Pisma i Mojżesz, w którym pokładają nadzieję¹³.

Z punktu widzenia motywów teologicznych obecnych w J 5,31-47 jednostka przyjmuje następującą strukturę:

1. Świadectwa Jezusa:
  - a) świadectwo „Innego” (ww. 31-32)
  - b) świadectwo Jana Chrzciciela (ww. 33-35)

---

¹¹ Por. Fausti, *Rozważaj i głoś Ewangelię*, 144.

¹² Por. Mędała, *Ewangelia według świętego Jana*, 528.

¹³ Na uwagę zasługuje terminologia obecna w J 5,31-47. W pierwszym odcinku dotyczącym świadectwa (ww. 31-40) termin μαρτυρία występuje cztery razy (ww. 31.32.34.36), μαρτυρέω siedem razy (ww. 31.32- dwukrotnie, 33.36.37.39), ἀληθής – dwa razy (ww. 31.32), ἀλήθεια – jeden raz (w. 33). W w. 39 pojawia się słowo γραφή. Terminami charakterystycznymi dla drugiego odcinka (ww. 41-47) są: πιστεύω – pięć razy (ww. 44.46- dwukrotnie, 47- dwukrotnie), λαμβάνω – cztery razy (ww. 41.43- dwukrotnie, 44), δόξα – trzy razy (ww. 41.44- dwukrotnie), Μωϋσῆς – dwa razy (ww. 45.46), γράμμα – jeden raz (w. 47) i ῥῆμα – jeden raz (w. 47).

- c) świadectwo dzieł, Ojca i Pism (ww. 36-40)
2. Skutki niewiary Żydów:
- a) poszukiwanie własnej chwały zamiast chwały Boga (ww. 41-44)
- b) Mojżesz i Pisma oskarżycielami niewierzących (ww. 45-47).

3. ŚWIADECTWO PISM A INNE ŚWIADECTWA JEZUSA

3.1. Świadectwa Jezusa

3.1.1. Świadectwo „Innego” (ww. 31-32)

Z kontekstu można wysnuć wniosek, że Żydzi zakwestionowali roszczenia Jezusa do działania w szabat, jak to czyni Ojciec (por. 5,19-30), stwierdzając, że same Jego słowa nic nie znaczą. Treść tego rzeczywistego lub domyślnego sprzeciwu brzmiałaby podobnie jak wypowiedź faryzeuszów w czasie Święta Namiotów: „Ty sam o sobie wydajesz świadectwo. Świadectwo Twoje nie jest prawdziwe” (8,13)¹⁴.

Zgodnie z żydowską praktyką sądowniczą oskarżony nie może świadczyć na własną korzyść. Jest wymagane świadectwo innych (por. Pwt 19,15; m. *RHSz* 3,1; *Ket.* 2,9; Józef, *Ant.* 4,219). Jezus akceptuje tę powszechnie obowiązującą zasadę. Stwierdza: „Gdybym Ja wydawał świadectwo o sobie samym, sąd mój nie byłby prawdziwy” (5,31), następnie wskazuje na „kogoś innego”. Chry-

---

¹⁴ Barrett, *John*, 219-220. Krytyk zauważa, że wypowiedź z 5,31 jest formalnym zaprzeczeniem słów z 8, 14: „Nawet jeżeli Ja sam o sobie wydaję świadectwo, świadectwo moje jest prawdziwe ...”. Otwartym pozostaje pytanie, czy ta sama osoba jest autorem obu oświadczeń w ich obecnym kształcie. – zob. Brown, *John*, 223. Uczony przytacza tekst z Mt 18, 16, według którego krnąbrny chrześcijanin, zanim zostanie karnie usunięty ze wspólnoty wiary, winien być ostrzeżony przez dwóch lub trzech świadków (por. także 2 Kor 13, 1; 1 Tm 5, 19; Hbr 10, 28). Dla autora Janowego świadkowie są ważni, ale nie dlatego że mają potępić bliźniego. Ich funkcja sprowadza się wyłącznie do potwierdzenia czyjegoś świadectwa.

stus wie, że „Inny” niesie o Nim świadectwo, a wartość tego świadectwa jest nieprzemijająca¹⁵.

Na pytanie, kim jest ten „Inny” (ἄλλος), większość uczonych od czasów Cypriana odpowiada, że chodzi o Ojca¹⁶. Co prawda Jan Chryzostom wskazywał na Chrzciciela, ale trudno zgodzić się z tą opinią z racji kontrastu między w. 32 i w. 34. W w. 32 jest mowa, że Jezus akceptuje świadectwo „Innego”, podczas gdy w w. 34 nie zawiera On świadectwu człowieka¹⁷. Sugestię, że „Innym” jest Ojciec, potwierdzają słowa Jezusa w 8,17-18: „Także w waszym Prawie jest napisane, że świadectwo dwóch ludzi jest prawdziwe. Oto Ja wydaję świadectwo o sobie samym i świadczy o Mnie Ojciec, który Mnie posłał”.

Oświadczenie w J 5,32 stanowi jedyny przypadek w całym Nowym Testamencie, gdzie termin „Inny” odnosi się do Boga. „<Inny> oznacza oddzielny, ale nie różny. Ojciec i Syn są oddzielni jako osoby, ale równi i zjednoczeni w tej samej miłości, która ożywia ich działania”¹⁸. Przez zastosowanie tego określenia do Ojca Jezus pragnie zwrócić uwagę adwersarzy na konieczność zajęcia właściwej postawy nie tylko wobec Niego jako oskarżonego, który mówi, ale także wobec „Innego”, który jest od Jezusa odrębny¹⁹. Kiedy w w. 32 czynność składania świadectwa przez „Innego” jest wyrażona w *praesens* (ὁ μαρτυρῶν), w w. 37 pojawia się forma *perfectum* (μεμαρτύρηκεν). W tym drugim przypadku czasownik „świadczyć” odnosi się do wcześniejszej interwencji Boga, który posłał Jezusa. Autor Janowy za pomocą czasu gramatycznego podkreśla, że świadectwo Ojca towarzyszy misji Syna w sposób nie-

---

¹⁵ Por. Moloney, *John*, 186.

¹⁶ Zdaniem P.F. Ellisa nienazwanym „Innym” z w. 32, świadczącym na rzecz Jezusa, jest Mojżesz, który według w. 46 o Nim pisał. Komentator rozpoznaje w jednostce 5, 31-47 strukturę koncentryczną według schematu: a – ww. 31-32, b – ww. 33-35, c – ww. 36-40, b’ – ww. 41-45, c’ – ww. 45-47. Por. Ellis, *The Genius of John*, 93-94.

¹⁷ Por. Brown, *John*, I, 227.

¹⁸ Fausti, *Rozważaj i głoś Ewangelię*, 145.

¹⁹ Por. Mędała, *Ewangelia według świętego Jana*, 531.

przerwany. Jezus wie (οἶδα), że świadectwo Rodzica jest prawdziwe i potwierdza ścisłą więź łączącą Syna z Ojcem.

Syn nie legitymuje się własnym świadectwem (w. 31), ale świadectwem „kogoś innego”, czyli Tego, który Go posłał (w. 32). W dalszej części mowy przedstawia On słuchaczom świadków wymaganych przez Prawo. Są to Jan Chrzciciel (ww. 33-35), dzieła (w. 36), Ojciec (w. 37) i Pisma (w. 39)²⁰. R.E. Brown²¹ zaznacza, że w rozumieniu Jezusa ci czterej świadkowie są czterema aspektami świadka „Innego”.

3.1.2. Świadectwo Jana Chrzciciela (ww. 33-35)

Listę świadków otwiera Jan Chrzciciel²². Jezus przypomina „Żydom”, że to ich przedstawiciele wysłali poselstwo do Jana, gdy nad wodami Jordanu nauczał i udzielał chrztu (por. 1,19n). Jako „człowiek posłany przez Boga” (1,6) Chrzciciel odzwierciedla świadka Ojca²³. Jego sąd o Mesjaszu należy do kręgu wydarzeń zbawczych. Odnosi się do prawdy, jaką przedstawia sobą Jezus. Sformułowanie „dał świadectwo prawdzie” wskazuje jednoznacznie, że Jan złożył prawdziwe świadectwo o Chrystusie i objawił Go Izraelowi. Dzięki specjalnemu Bożemu objawieniu Chrzciciel rozpoznał w Nim Męża, który go poprzedził i przewyższył godnością (por. J 1,15.30). Wskazał na Jezusa jako na Baranka Bożego (por. 1,29.36), Syna Bożego (por. 1,34), Tego, na którym spoczął Duch i który chrzci Duchem Świętym (por. 1,33). Rzeczywistość składania świadectwa w 1,34 i 5,33 oddaje czasownik μαρτυρέω w formie *perfectum*, co oznacza, że świadectwo

---

²⁰ Mędala, *Ewangelia według świętego Jana*, 530. Zdaniem komentatora: „[Jezus] występuje w roli Posłańca. Dlatego ma świadectwo kogoś innego, nie swoje (ww. 31-32); nie jest nim świadectwo Jana (ww. 33-34), lecz świadectwo Jego [Jezusa] dzieł (w. 36) i samego Ojca (w. 37), zawierające się w Pismach (w. 39)”.

²¹ Por. Brown, *John*, I, 227.

²² Por. Mędala, *Ewangelia według świętego Jana*, 531.

²³ Por. Brown, *John*, I, 227.

Jana jest trwałe. Wolor trwałości świadectwa Chrzciciela wynika z potwierdzenia go własną śmiercią²⁴.

Evangelista, przedstawiając Jana w prologu podkreśla, że poprzednik i świadek Mesjasza nie był światłością (por. 1,8-9). Jezus porównuje go do lampki (λύχνος) świecącej krótki czas (por. 5,35). Olej w lampach (λαμπάδες), używanych przez Herodian, wyczerpywał się dość szybko, dlatego trudno utożsamić te lampy z jaśniejącą niebiańską światłością, jaką jest Boży Syn. Zastosowanie strony biernej czasownika καίω – zapalać, palić, płonąć zdaje się wskazywać, że inicjatywa, dotycząca misji Chrzciciela, nie pochodziła od niego samego, ale od Boga. Osoba Jana jest niewątpliwie mocnym argumentem w dyskursie z Żydami. Jeśli przeciwnicy Jezusa słuchali świadectwa Chrzciciela (por. 1,19-27), a nawet radowali się jego światłem (w. 35), to czy nie powinni zaakceptować jego świadectwa o Mesjaszu²⁵?

Jezus, posiadając świadectwo „Innego” (por. 5,32), nie potrzebuje świadectwa ludzkiego, ale potrzebują go Żydzi (5,34a)²⁶. Świadectwo Jana zostaje przywołane po to, by słuchacze mogli poznać drogę do wiary i swojego zbawienia. Jest ono także konieczne do rozważenia całego bogactwa myśli zawartej w 1,19-34 oraz 3,27-30²⁷.

3.1.3. Świadectwo dzieł, Ojca i Pism (ww. 36-40)

W segmencie 5,36-40 jest mowa o świadectwach, które wykraczają poza świadectwo Jana, a mianowicie o dziełach Jezusa (w. 36), Ojcu (ww. 37-38) i Pismach (w. 39).

---

²⁴ Por. Mędala, *Ewangelia według świętego Jana*, 531.

²⁵ Por. Keener, *John*, I, 657.

²⁶ Por. Moloney, *John*, 186.

²⁷ Brown (*John*, I, 227) zwraca uwagę, że przywołanie osoby Jana Chrzciciela jako argumentu w dyskursie z autorytetami z Jerozolimy znajdujemy w Mk 11,27-33. Na pytanie przedstawicieli Sanhedrynu, z czyjego upoważnienia Jezus to czyni (w domyśle chodzi o wypędzenie przekupniów ze świątyni), On odpowiada pytaniem o pochodzenie chrztu Janowego (por. Mk 11,28-30).

a) Dzieła Jezusa (τὰ ἔργα) reprezentują ponownie świadka Ojca, gdyż to On dał je Synowi do wykonania²⁸. Na pytanie, czym są owe dzieła, R. Bultmann²⁹ odpowiada, że chodzi o „całą aktywność Jezusa jako Objawiciela”. Pojęcie „objawiciel” ogranicza w pewnej mierze zakres rozumienia charakteru działalności Jezusa, dlatego T.L. Brodie³⁰ proponuje, by „dzieła” połączyć nie tylko z rzeczywistością objawienia, ale także z uzdrowieniem i zbawieniem. Koncepcja „dzieł” w ujęciu R. Schnackenburga³¹ jest jeszcze szersza. Krytyk zalicza do nich także znaki Jezusa, a pośród nich gody w Kanie Galilejskiej (por. 2,1-11). Znak wybornego wina ujawnia gest szczodrości Stwórcy obok wszystkich innych Jego darów. Zdaniem komentatora godnym uwagi jest fakt, że dzieła wskazują na Ojca, który pozostaje aktywny. Dla S. Mędali³² dzieła, jakie Syn otrzymał od Ojca do wypełnienia, odnoszą się do Jego całej publicznej misji. Celem tej misji jest realizacja zbawczego planu Boga, a kulminacja nastąpi w wydarzeniach na Kalwarii. Za takim ujęciem dzieł przemawia użycie czasownika τελειώω³³ w opisie krzyżowej śmierci Jezusa w 19,28.30.

b) Trzecie z kolei świadectwo pochodzi od Ojca (w. 37-38). Nie jest pewne, czy Jezus, wskazując na Boga, ma na myśli jakieś konkretne wydarzenie. Część krytyków, począwszy od Chryzostoma, wskazuje na scenę chrztu. Problem polega na tym, że w odróżnieniu od synoptyków,

---

²⁸ Odwołanie do dzieł Jezusa ma paralele w tradycji synoptycznej i, co jest interesujące, ponownie w nawiązaniu do Jana Chrzciciela. Jan, będąc w więzieniu, słyszał o dziełach Jezusa (por. Mt 11,2) i wysłał do Niego swoich uczniów z pytaniem, czy Jezus jest tym, który miał przyjść. Jezus w odpowiedzi odwołuje się do znaków, jakie czyni.

²⁹ Opinię krytyka przytacza Brodie, *John*, 253.

³⁰ Por. Brodie, *John*, 253.

³¹ Por. Brodie, *John*, 253.

³² Por. Mędała, *Ewangelia według świętego Jana*, 533.

³³ Por. Popowski, *Wielki słownik*, 598. Autor podaje następujące znaczenia czasownika: spełniać do końca, dokonywać, wypełniać, doprowadzać do celu.

czwarty ewangelista nie opisuje chrztu Jezusa. Rejestruje jedynie świadectwo Jana o tym wydarzeniu, nie wspominając o głosie z nieba³⁴. Wydaje się, że Jezus nawiązuje do starotestamentalnej sceny teofanii na Górze Synaj (por. Wj 19). Bóg zaświadczył o Jezusie na Górze Przymierza w tym sensie, że darował Prawo i to Prawo, zwane Mojżeszowym, świadczy o Jego Synu (w. 46). A ponieważ w sercach „Żydów”, interlokutorów Jezusa, Tora nie jest już żywym słowem, oni nie dają Mu wiary³⁵. Zarzut, skierowany pod adresem słuchaczy, że nigdy nie słyszeli głosu Boga ani nie widzieli Jego oblicza, ani wreszcie nie zachowali Jego słów, należy odnieść do dziejów narodu wybranego, naznaczonych odstępstwem i niewiernością. Izrael wielokrotnie próbował zapomnieć o Przymierzu a zwłaszcza o wynikających zeń zobowiązaniach. W ten sposób mógł realizować własne cele, podyktowane pychą i egoizmem.

Niektórzy komentatorzy sugerują, że wypowiedź Jezusa z 5,37-38 nie tyle odnosi się do zewnętrznej teofanii, ile do świadectwa Ojca umieszczonego wewnątrz ludzkich serc (w. 38). Kontekst tak rozumianych słów Jezusa stanowi 1 J 5,9-10: „Jest to świadectwo Boga, które dał o swoim Synu. Kto wierzy w Syna Bożego, ten ma w sobie świadectwo Boga” (także 1 J 2,14). Autor Listu pragnie wskazać, że Boże świadectwo zdecydowanie przewyższa świadectwo człowieka. W dalszej części pisma objaśnia, że Bóg obdarował nas życiem wiecznym, które jest w Jego Synu. By mieć życie, trzeba w Niego wierzyć (por. 1 J 5, 11-12), w przeciwnym wypadku głos Boga nie będzie słyszany (por. J 12,29). Jezus, w przededniu Męki, w dialogu z Filipem wyjaśnia, że kto widzi Syna, widzi także Ojca (por. J 14,9)³⁶.

---

³⁴ W Ewangelii Janowej głos z nieba jako ekwiwalent synoptycznego opisu głosu Ojca przy chrzcie Jezusa (por. Mk 1,11 i par.) i w scenie przemienienia (por. Mk 9,7 i par.) pojawia się w opisie spotkania z Grekami, gdy „godzina” nadeszła (por. 12,28).

³⁵ Por. Brown, *John*, I, 227.

³⁶ Por. Mędała, *Ewangelia według świętego Jana*, 534.

Żydzi, żywiąc przekonanie, że słowo Boga przebywa pośród nich, tkwią w błędzie. Odrzucenie Tego, którego Bóg posłał i o którym zaświadczył, ujawnia ich obłudę i całkowite zamknięcie na Bożą prawdę.

c) Pisma – τὰς γραφάς (w. 39) są wymienione jako czwarte i zarazem ostatnie świadectwo. Stary Testament stanowi tło religijne i literackie czwartej Ewangelii. J. Beutler³⁷ zaznacza, że święte księgi Izraela: Prawo, Procy i Pisma były ‘Biblią’ pierwszych chrześcijan. Teksty natchnione odegrały doniosłą rolę w głoszeniu kerygmy apostołskiej i jej rozumieniu. Autor Janowy często przywołuje święte księgi w formie dosłownych cytatów, aluzji czy reminiscencji. Nie ma pewności, o jakim tekście natchnionym myśli Jezus, mówiąc o badaniu Pism w 5, 39. Prawdopodobnie chodzi o całe Pismo Święte, które daje o Nim świadectwo³⁸. R.E. Brown³⁹ sądzi, że Jezus ma na myśli przede wszystkim Prawo. Tora wyraźnie pochodzi od Boga i w ten sposób stanowi inny aspekt

---

³⁷ Por. Beutler, *Judaism and the Jews*, 31-32. W czwartej Ewangelii termin γραφή występuje dwanaście razy i zawsze w odniesieniu do Pism Izraela: J 2,17 – Ps 68,10 (LXX); J 6,45 – Iz 54,13 (LXX); J 10,34 – Ps 81,6 (LXX); J 13,18 – Ps 41,10 (TM); J 19,24 – Ps 21,19 (LXX); J 19,37 – Zach 12,10; J 1,23 – Iz 40,3 (LXX); J 12,38 – Iz 53,1 (LXX); J 12,39-41 – Iz 6,10 (LXX). Czasownik γράφειν pojawia się dwadzieścia jeden razy i prawie zawsze w odniesieniu do świętych ksiąg.

³⁸ Por. Beutler, *Judaism and the Jews*, 37. Zdaniem krytyka, autor Janowy nie jest zainteresowany ‘wypełnieniem’ przez Jezusa konkretnych tekstów, ale raczej ‘wypełnieniem’ Pisma rozumianego jako całość.

³⁹ Por. Brown, *John*, I, 228; Borgen, „The Scriptures”, 40. Zdaniem S. Mędała kluczem do zrozumienia funkcji Starego Testamentu jest wypowiedź zawarta w J 10,34-35 czytana wraz z prologiem. Jezus przypomina, że Bóg już przed wiekami skierował słowo do Izraela i to słowo jest tożsame z Prawem. Autor Janowy, podobnie jak przedstawiciele judaizmu rabinicznego, pod pojęciem Prawa rozumiał całe Pismo. Jako słowo Boga jest ono niezmienne i nieomyłne (por. 7,23). Wcielenie Słowa dokonało się pośród Żydów, którzy w perspektywie historiozbowczej otrzymali uprzywilejowaną pozycję (por. 4,22). „Słowo przyszło do swoich (por. 1,11), do których zostało ono skierowane (por. 10,34)” (por. Mędała, *Ewangelia według świętego Jana*, 166).

świadectwa Ojca. Fakt powoływania się Jezusa na teksty biblijne w celu udowodnienia słuszności swoich roszczeń, jest obecny w tradycji synoptycznej (por. Mk 10,35-37). Wczesny Kościół dość szybko zebrał kolekcję starotestamentalnych zapowiedzi, jakie wypełniły się w osobie Jezusa. Pierwsi chrześcijanie, dokonując refleksji nad tekstami natchnionymi, odkryli tętniące w nich życie. Pisma wskazują na Chrystusa, gdyż On jest źródłem i pełnią życia⁴⁰.

Fraza, rozpoczynająca w. 39: ἐραυνάτε τὰς γραφάς, może przyjąć formę trybu rozkazującego: „badajcie Pisma” lub oznajmującego: „badacie Pisma”. Uczni (G.R. Beasley-Murray, C.H. Dodd, L. Morris) w większości opowiadają się za drugim znaczeniem, na co wskazuje użycie w zdaniu kolejnego czasownika δοκέω w trybie oznajmującym oraz kontekst całej wypowiedzi⁴¹. Grecki termin ἐραυνάω – badać, przeszukiwać coś pojawia się w Nowym Testamencie zaledwie sześć razy, z czego dwukrotnie w Janowej Ewangelii⁴². Czasownik ἐραυνάω jest odpowiednikiem hebr. *dāraš*, który oznacza uważne studium Tory (por. Ezd 7,10). Judaizm rabiniczny przykłada

---

⁴⁰ Por. Brown, *John*, I, 228.

⁴¹ Por. Barrett, *John*, 222.

⁴² W Rz 8,27 w znaczeniu czynności Boga, w Ap 2,23 jako czynność Syna Bożego, w 1 Kor 2,10 jako czynność Ducha. W J 5,39 i 7,52 oraz w 1 P 1,11 czasownik ἐραυνάω odnosi się do czynności ludzi. J 7,52 jest ripostą faryzeuszów, którzy zamiast udzielić Nikodemowi odpowiedzi na pytanie, atakują go. Pytają, czy i on (w domyśle – jak Jezus) pochodzi z Galilei, krainy nieczystego ludu, następnie nakazują badać (ἐραυνήσου), że żaden prorok nie pochodzi z tego regionu. Uczni w Prawie nie chcą pamiętać, że właśnie z Galilei pochodził mąż Boży o imieniu Jonasz (por. 2 Krl 14,25-26). S. Hałas zaznacza, że Autor 1 P 1,11 wskazuje na przedmiot badań (ἐραυνῶντες) starotestamentalnych proroków, jakim jest czas (καιρός) dokonania dzieła zbawczego. Duch Chrystusa obecny w nich zapowiedział czas cierpień Mesjasza i Jego późniejszej chwały. Odnosząc się do trudności w zrozumieniu, w jaki sposób Duch Chrystusa mógł działać w starotestamentalnych mężach Bożych, krytyk przywołuje teksty NT, które są wyrazem wiary w preegzystencję Chrystusa (np. Kol 1,15-17; J 1,1-5; 1 P 1,20; także 1 Kor 10,4; Hbr 11,26) (por. Hałas, *Pierwszy List świętego Piotra*, 93-95).

wielką wagę do zgłębiania Tory ustnej, a owoce tych badań w formie komentarza określa mianem *midrasz*⁴³.

Przekonanie Żydów, że rzetelne studium Pism zapewnia życie, odzwierciedlają dwa teksty Miszny z traktatu *Pirque Abot*: „Kto przyswoił sobie słowa Tory, przyswoił sobie słowa życia przyszłego świata” (*m. Abot* 2,8) oraz: „Wielka jest Tora, gdyż temu, który ją praktykuje daje życie w tym świecie i w świecie przyszłym (*m. Abot* 6,7). To przekonanie jest słuszne, zauważa S. Fausti, o ile badacze Pism nie zatrzymują się na samym słowie i nie zapominają o jego Autorze. „Słowo jest życiem wiecznym, gdyż jest komunią z Tym, który mówi”⁴⁴. Słuchacze Jezusa mają słowo wyłącznie na ustach, a nie w sercu, dlatego nie tylko nie mogą nawiązać komunii z Tym, który je wypowiada, ale przeczą samemu znaczeniu słowa.

Dzięki Pismom Boży plan zbawienia stał się czytelny. Jezus nie kwestionuje, że wiara Pismom daje życie wieczne, a tym samym potwierdza ich pochodzenie od Boga. Wprowadza jednak istotny element warunkujący moc Pism. Księgi święte muszą być interpretowane w kluczu chrystologiczno-mesjańskim, z odniesieniem do osoby Jezusa, gdyż to nie Pisma dają życie wieczne lecz Ten, do którego one prowadzą (por. Ga 3,21-22). Pisma mówią wyraźnie o Mesjaszu, Bożym Synu, który wypełni obietnicę Ojca, daną Izraelowi. Mimo wiarygodnych świadectw Żydzi odmawiają przyjścia do Jezusa (w. 40). Nadal nie są gotowi, by Mu uwierzyć i w ten sposób stają po stronie Jego przeciwników (por. Łk 13,34)⁴⁵.

Świadectwa Jezusa, przedstawione przez czwartego ewangelistę, mają paralele w tradycji synoptycznej. Zdaniem R.E. Browna⁴⁶ jest wysoce prawdopodobne, że mowa

---

⁴³ Por. Mędała, *Ewangelia według świętego Jana*, 534.

⁴⁴ Fausti, *Rozważaj i głos Ewangelię*, 146.

⁴⁵ Por. Morris, *John*, 293.

⁴⁶ Por. Brown, *John*, I, 228. Komentator (229-230) odnosi się do pochodzącego z poł. II w. Papirusu Egertona 2, w którym znajdują się teksty wskazujące na związek z Ewangelią Janową. Odnośnie do relacji obu pism egzegeci suponują, że Papirus mógł być jednym ze źródeł Jana lub że oba pisma czerpały z tego samego źródła. Rozwiązanie,

apologetyczna w Janowej redakcji ma korzenie w pierwotnej tradycji słów Jezusa. Żaden z synoptyków nie przekazuje tak logicznej i rozwiniętej obrony roszczeń Mesjasza, jak to czyni autor Janowy. Można sądzić, że w Jego dziele słyhać echo argumentów Kościoła, broniącego Chrystusa przed oskarżeniami wrogich Mu Żydów. Argumenty chrześcijan mają źródło w argumentach Jezusa, a zasługą ewangelisty jest ich usystematyzowanie i włączenie w ramy obecnego monologu.

3.2. Skutki niewiary Żydów

3.2.1. Poszukiwanie własnej chwały (ww. 41-44)

Niewiara, widoczna na twarzach słuchaczy, skłania Jezusa do zaostżenia polemicznego tonu, obecnego już w ww. 38-40⁴⁷. Jezus stwierdza, że nie przyszedł w swoim imieniu, lecz w imieniu Ojca. Zdaniem R.E. Browna⁴⁸ u źródeł niewiary „Żydów”, którą Jezus teraz atakuje, nie leży problem intelektualny, gdyż ten zawsze można przezwyciężyć. Problem tkwi w moralnej orientacji życia i braku miłości do Boga. Prorockie oskarżenie przychodzi Jezusowi z pomocą. Żydzi odrzucają tego, którego posłał Bóg i który oferuje im dar życia, a w zamian chętnie przyjmują samozwańczych mesjaszy (w. 43). W tradycji biblijnej fałszywi prorocy przemawiali w swoim

---

które ma najwięcej zwolenników mówi o cytowaniu z pamięci czwartej Ewangelii przez autora „Nieznanej Ewangelii” w połączeniu z materiałem synoptycznym. W. 39 w Papirusie Egertona otrzymuje brzmienie: „A zwracając się do rządzących On rzekł następujące słowa: «Badacie Pisma, w których myślicie, że macie życie, One świadczą o Mnie»”. Podczas gdy w Ewangelii Jezus, mówiąc o badaniu i niezrozumieniu Pism, zwraca się do Żydów, w Papirusie te słowa są skierowane do przywódców narodu. Ta wzmianka może być echem dyskursu między pierwotnym Kościołem a judaizmem na temat wypełnienia Pism w osobie Jezusa. Przywódcy ludu (οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ) zdecydowanie odrzucili praktykowaną przez chrześcijan chrystologiczną interpretację tekstów natchnionych.

⁴⁷ Por. Stachowiak, *Ewangelia według św. Jana*, 201.

⁴⁸ Por. Brown, *John*, I, 228.

imieniu, zyskując poklask i uznanie współczesnych (por. Jr 29,25.31)⁴⁹. Jezus nie szuka własnej chwały. Ma świadomość, że nie może liczyć na uznanie wrogich Mu słuchaczy. W ich sercach nie ma śladu Bożej miłości. Brak akceptacji Jezusa jest w istocie preferowaniem siebie samego.

Jeśli Chrystus jest rozgniewany na Żydów, którzy nie przychodzą do Niego (w. 40), to nie dlatego, że jest zainteresowany własnym prestiżem (w. 41) ale dlatego, że taka postawa jest równoznaczna z odrzuceniem Boga. Syn nie zabiega o żadną osobistą chwałę, jeśli nie jest tożsamy z chwałą Ojca (w. 44). W ten sposób koniec dyskursu nawiązuje do jego początku, tworząc inkluzję⁵⁰. W w. 18 ewangelista rejestruje protest Żydów wobec „arogancji” Jezusa, czyniącego się równym Ojcu. Nie są oni w stanie pojąć, że Jego roszczenia odnośnie do chwały są odzwierciedleniem chwały Boga. Chwała Jezusa jest chwałą Ojca. Tylko Syn otrzymuje chwałę od Rodzica (por. 1,14). W „godzinie” Ojciec otoczył Syna chwałą, jaką Ten posiadał przed zaistnieniem świata (por. 17,1.5). W. 43 zawiera tę samą ideę wyrażoną w inny sposób. Jezus nie przychodzi w swoim imieniu, ale w imieniu Boga. To imię dał Mu Ojciec (por. 17,11.12), a Chrystus objawia je tym, do których został posłany (por. 17,6. 26).

Wydaje się, że trafną konkluzją do ww. 41-44 jest wygłoszona w innym miejscu opinia autora Janowego o przywódcach żydowskich, którzy uwierzyli w Jezusa, ale Go nie wyznali z obawy przed wykluczeniem z synagogi. W J 12,43 słyszymy następujący komentarz: „Bardziej bowiem umiłowali chwałę ludzką aniżeli chwałę Bożą”.

3.2.2. Mojżesz i Pisma oskarżycielami Żydów (ww. 45-47)

Ostatnie wersety dyskursu (ww. 45-47) dotyczą wrażliwego dla Żydów punktu. Odrzucenie Jezusa usprawiedliwiają lojalnością wobec Mojżesza, którego uważają za

⁴⁹ Por. Stachowiak, *Ewangelia według św. Jana*, 201-202.

⁵⁰ Por. Brown, *John*, I, 228-229.

Mistrza i sami czynią się jego uczniami (por. J 9,29). Okazuje się jednak, że nawet ich nauczyciel potępia „swoich uczniów” za brak wiary. W tradycji żydowskiej Mojżesz ma ustaloną pozycję. To on mocą Jahwe wyprowadził lud z niewoli egipskiej. Był pośrednikiem Przymierza, prawodawcą, a w czasie wędrówki przez pustynię karmił lud i wstawiał się za nim u Boga.

W Janowym dyskursie Jezus oświadcza, że nie On, lecz Mojżesz będzie oskarżał Żydów. Niepodlegający żadnej dyskusji autorytet Mojżesza obróci się przeciw nim⁵¹. Atak Jezusa na słuchaczy jest mocny, ale nie mocniejszy od ataku na faryzeuszów w tradycji synoptycznej. Jeśli zamiarem ewangelisty było potępienie tradycjonalizmu uczonych w Piśmie i chwały, jaką przywódcy ludu wzajemnie od siebie odbierają, to w Mt 23 odnajdujemy podobną krytykę jałowej tradycji i szukania ludzkiej chwały. R.E. Brown⁵² zaznacza, że to nie przypadek, iż najsurowszą ocenę żydowskich autorytetów spotykamy w dwóch Ewangeliach: Mateusza i Jana. Kwestia żydowsko-chrześcijańska była ogromnie ważna dla obu autorów. Ich dzieła są świadectwem napiętych stosunków między Synagogą a Kościołem po wydarzeniach w roku 70. Echa wzajemnej wrogości brzmią w J 5,19-47.

Pierwsi chrześcijanie, broniąc mesjańskiej tożsamości Jezusa, wskazywali na teksty natchnione, a pośród nich również te przypisywane Mojżeszowi, jak choćby Rdz 49,10; Lb 24,17; Pwt 18,15-18. W judaizmie wskazane trzy fragmenty są także odnoszone do Mesjasza⁵³. W ten sposób Jezus nie musi przygotowywać jakiegoś nowego oskarżenia, uczynił to już Mojżesz. A ponieważ Żydzi nie uwierzyli Mojżeszowi, to dlaczego mieliby uwierzyć Temu, o którym on pisał (w. 47)?

---

⁵¹ Por. Stachowiak, *Ewangelia według św. Jana*, 202.

⁵² Komentator zaznacza, że cały rozdział piąty odzwierciedla cel czwartej Ewangelii, jakim jest przekonanie żydowskich chrześcijan, by opuścili Synagogę i z odwagą potwierdzili swoją wiarę w Jezusa (por. Brown, *John*, 229).

⁵³ Por. Stern, *Komentarz żydowski*, 288.

J. Clark-Soles⁵⁴ rozpoznaje w J 5,31-47 argumentację typu *qal wehomer*, chętnie stosowaną przez rabinów. Wypowiedź Jezusa w świetle tej argumentacji można ująć następująco: „Słowo Boże nie trwa w was, ponieważ nie uwierzyliście Mnie. A powinniście uwierzyć, gdyż macie Pisma, które napisał Mojżesz. Ale, mimo że otaczacie go czcią i szacunkiem, nie wierzycie temu, co napisał. A skoro nie uwierzyliście Mojżeszowi, który jest dla was największym autorytetem, i stanowi pierwszy krok do poznania prawdy, to jak możecie osiągnąć wyższy poziom, który Ja wam ukazuję?”

PODSUMOWANIE

Wypowiedź Jezusa pod adresem słuchaczy: „Badacie Pisma, ponieważ sądzicie, że w nich zawarte jest życie wieczne: to one właśnie dają o Mnie świadectwo” (5,39), zawiera gorzką ironię. Cel, jaki przyświecał Żydom w badaniu tekstów natchnionych, mógł zakończyć się sukcesem, gdyby tylko rozpoznali, że Pisma, podobnie jak dzieła i Ojciec, jednoznacznie świadczą o Jezusie Chrystusie Synu Bożym.

J 5,31-47 ma charakter uniwersalny. Nie odnosi się jedynie do ludzi współczesnych autorowi Janowemu. Ewangelista naucza, że lekceważenie słowa Bożego na rzecz obrony tradycji prowadzi do jej skostnienia. Z kolei sztywne trzymanie się litery Prawa sprawia, że zapominają się o jego duchu. Badanie tekstów świętych musi być zakorzenione w komunii z Tym, o którym one mówią. W przeciwnym wypadku wszelkie starania okażą się bezowocne.

---

⁵⁴ Por. Clark-Soles, *Scripture*, 241-243.

BIBLIOGRAFIA

- Barrett C.K., *The Gospel according to St. John* (London ²1978).
- Beasley-Murray G.R., *John* (WBC 36; Waco, TX 1987).
- Beutler J., *Judaism and the Jews in the Gospel of John* (SubBi 30; Roma 2006).
- Borgen P., „The Scriptures and the Words and Works of Jesus”, *What We Have Heard from the Beginning. The Past, Present and Future of Johannine Studies* (red. T. Thatcher) (Waco, TX 2007) 39-58.
- Brodie T.L., *The Gospel according to John. A Literary and Theological Commentary* (Oxford 1993).
- Brown R.E., *The Gospel according to John* (AB 29; New York, NY 1966).
- Clark-Soles J., *Scripture Cannot Be Broken. The Social Function of the Use of Scripture in the Fourth Gospel* (Boston, MA 2003).
- Ellis P.F., *The Genius of John. A Compositional Commentary on the Fourth Gospel* (Collegeville, PA 1984).
- Fausti S., *Rozważaj i głoś Ewangelię. Wspólnota czyta Ewangelię wg św. Jana* (Kraków 2005).
- Hałas S., *Pierwszy List świętego Piotra. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz* (NKB.NT 17; Częstochowa 2007).
- Keener C.S., *The Gospel of John. A Commentary* (Peabody, MA 2005).
- Lincoln A.T., *The Gospel according to Saint John* (London 2005).
- Mędała S., *Ewangelia według świętego Jana. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz* (NKB.NT IV/1; Częstochowa 2010).
- Moloney F.J., *The Gospel of John* (Sacra Pagina 4; Collegeville, PA 1998).
- Morris L., *The Gospel according to John* (NICNT; Grand Rapids, MI 1995).
- Paciorek A., *Ewangelia umiłowanego ucznia* (Lublin 2000).
- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych* (Pryma-

sowska Seria Biblijna [numer tomu serii – B.S.]; Warszawa 1995).

Salas A., *Ewangelia wg św. Jana*. Jezus – Ten, który stwarza nowego człowieka (Częstochowa 2002).

Stachowiak L., *Ewangelia według św. Jana*. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz (Pismo Święte NT 4; Poznań 1975).

Stern D.H., *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu* (Warszawa 2004).

Nalewaj, A., „Spór o szabat w świetle Janowej perykopy o uzdrowieniu chromego przy sadzawce Betesda” (5,1-18)”, *Studia Warmińskie* 50 (2013) 79-91.

Wróbel M.S., *Antyjudajizm a Ewangelia według św. Jana*. Nowe spojrzenie na relację czwartej Ewangelii do judaizmu (Lublin 2005).

Aleksandra Nalewaj
ul. Srebrna 3/25
10-698 Olsztyn
analewaj@wp.pl

ALEKSANDRA NALEWAJ, doktor teologii biblijnej (UKSW), adiunkt w Katedrze Teologii Moralnej i Etyki Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

OJCOWIE I ŻYCIE KOŚCIOŁA

